

ФІЛОСОФІЯ

УДК 930.1

Немчинов І. Г.

Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова

«ПТИЦЯ-ТРІЙКА»: ЗЛЕТ ТА ПАДІННЯ ОДНІСІ МЕТАФОРИ

Автор вважає, що історик не описує події, а їх пише. Праця історика близька праці літератора, тож перший має використовувати широку палітру засобів з арсеналу другого. Метафора у переліку літературних засобів посідає одне з провідних місць. Метафорична точка зору на світ відокремлює суб'єкт від того світу, який ним організовано, а його інтелектуальна функція завжди працює не на освоєння дійсності, а на її привласнення. Метафора «птиця-трійка» стала широко відомою завдяки Гоголю, у якого вона свідчить про спробу вирватися зі світу мертвих душ. У Достоевського та Булгакова ця метафора перетворюється на інший троп – іронію. У першого відносно того, хто «трійкою» править, у другого – у контексті бігу по колу, що фіксує погану повторюваність російської історії.

Ключові слова: *метафора, іронія, троп, історіографія, філософія історії, «птиця-трійка», історія, Гоголь, Достоевський, Булгаков.*

Немчинов И. Г. «Птица-тройка»: Взлет и падение одной метафоры. *Автор считает, что историк не описывает события, а их пишет. Труд историка сродни труду литератора, поэтому первый может использовать широкую палитру средств из арсенала второго. Метафора в перечне литературных средств занимает одно из ведущих мест. Метафорическая точка зрения на мир отделяет субъект от того мира, который им организован, а его интеллектуальная функция всегда работает не на освоение действительности, а на ее присвоение. Метафора «птица-тройка» стала широко известной благодаря Гоголю, у которого она свидетельствует о попытке вырваться из мира мертвых душ. У Достоевского и Булгакова эта метафора превращается в другой троп – иронию. У первого относительно того, кто «тройкой» правит, у второго – в контексте бега по кругу, фиксирующего дурную повторяемость российской истории.*

Ключевые слова: *метафора, ирония, троп, историография, философия истории, «птица-тройка», история, Гоголь, Достоевский, Булгаков.*

Nemchynov I. «Bird-troika»: The Rise and Fall of a one metaphor. *The author considers, that historian does not describe the events, he they wrote. Labor historian the close*

to working writer, so he must use broad palette of tools from the arsenal of a writer. The metaphor of the list of literary tools is one of the leading places. Metaphorical point of view on the world separates the subject from the world, that he is organized, and his intellectual function is always is not the understanding of reality, and its appropriation. The metaphor of "bird-troika" has become widely known from Gogol, in which he indicates an attempt to escape from the world of the dead souls. Dostoevsky and Bulgakov this is metaphor converted for the other trope – irony. In the first – as to who ruled by "troika", in the second – in the context of running around, that fixed the poor repeatability of the Russian history.

Keywords: *metaphor, irony, trope, historiography, philosophy of history, "bird-troika", history, Gogol, Dostoevsky, Bulgakov.*

«А-а! Ви історик? – з великим полегшенням та повагою запитав Берліоз. – Я – історик, – підтвердив учений й додав ні в тин ні у ворота: Сьогодні ввечері на Патріарших ставках буде цікава історія!» [4, с. 19]. У своєму чи не найвідомішому діалозі, що відбувся «у годину жаркого весняного заходу», Михайло Булгаков, очевидно, й сам того не бажаючи, розкрив суть сучасного філософського підходу до історії та праці історика. Історик – це зовсім не архіваріус, який *описує* події, як вчить класична (або спекулятивна) філософсько-історична традиція, а той, хто їх *пише* й тим самим – творить. Булгаков, котрий добре володів пером та виявляв велику цікавість до історії, мабуть, інтуїтивно відчув, що в акті писання історії праця історика та літератора зближуються ледь не до повного злиття.

За кілька десятиліть – у 1973 році – Гайден Вайт напише про те, що буквалістського опису того, «що сталося» у минулому, недостатньо для створення історії. А ще за десять років Поль Рікер зазначатиме, що вигадка та історія належать до одного й того ж класу, що тягне за собою зближення історії та літератури. Адже історія по суті своїй є історіографією, артефактом літератури [див.: 12, с. 187].

Залишаючись у рамках класичної парадигми написання історії, дослідник змушений намагатися відшукати історію у фактах, вважаючи, що розповідь про будь-яку подію всього лише робить подію, що відбулася, більш виразною для сприйняття його сучасниками, котрі перебувають на відстані від неї. Однак, такий підхід є не зовсім вірним. Звертаючись до події, дослідник не просто реконструює її доступними йому засобами, а фактично створює. Причому, не відтворює, а саме створює.

За такого погляду на співвідношення історії та літератури історик з необхідністю виявляється письменником. А наскільки можливо поставити питання навпаки: чи є письменник (або, кажучи ширше, літератор) істориком? Особливо у тому випадку, коли йдеться про літературу у Росії, де вона вимушено грала роль, вагомішу ніж деінде, а письменники завжди мали винятковий статус в очах як влади, так й громадськості. Тим більше, що йтиметься про письменників (Гоголь, Достоевський та, власне, Булгаков), які були не тільки не чужі заняті історією, а й всерйоз замислювалися над викладанням історії та написанням історичних праць.

Так, Гоголь з березня 1831 року по квітень 1835-го викладав загальну історію у Санкт-Петербурзькому Інституті шляхетних дівчат, а навесні-влітку 1834 року збирався посісти місце професора кафедри загальної історії у Київському університеті. Переїзд не

відбувся й він з вересня 1834-го до грудня 1835-го читав давню та середню історію студентам другого курсу філологічного відділення університету Санкт-Петербурзького. Гоголь є автором кількох статей (зокрема, «*О преподавании всеобщей истории*», «*Взгляд на составление Малороссии*», «*О средних веках*», «*Шлецер, Миллер и Гердер*»), підготовчих матеріалів до лекцій та начерків нарисів, які свідчили про його чималі здібності. Втім, сам Гоголь критично ставився до своєї праці на університетському терені. 6 грудня 1835 року він писав Михайлу Погодіну: «Ці півтора року – роки моєї неслави, тому що загальна думка говорить, що я не за свою справу взявся – в ці півтора року я багато виніс звідти й додав до скарбниці душі» [8, с. 378].

Достоевський на звання історика не претендував. Але видаючи «Щоденник письменника» (у 1876-1877 та 1880-1881 роках), активно беручи участь у суспільно-політичному житті Росії, він претендував на більше – бути пророком у своїй Вітчизні. До речі, значною мірою він у цьому досяг успіху.

Булгаков взявся було за написання підручника з історії СРСР. Правда, з відчаю. 4 березня 1936 року його дружина записала у щоденнику: «Сьогодні оголошено конкурс на підручник з історії СРСР: Міша сказав, що буде писати – треба приготувати матеріали, підручники, атласи». 5 березня вона зазначила: «М.О. почав роботу над підручником» [6, с. 116]. Булгаков продовжував роботу до червня, коли зрозумів, що не встигне подати підручник до визначеного часу – 1 липня. Роботу над підручником було припинено. Але можна не сумніватися у двох речах. По-перше, що цей підручник був би вельми добротним й, по-друге, що про його видання не могло б бути й мови.

Як бачимо, всі три письменники як професійні історики не відбулися. Але кожен з них написав історії, створив образи, що стали символами якщо не Росії поза часом та простором, то Росії їхньої доби вже точно.

Як справедливо зазначає Г. Вайт, «історичний наратив не реконструює події, які описує; він повідомляє, в якому напрямку слід думати про ці події, й наповнює наші думки про ці події різною емоційною валентністю. Історичний наратив не уявляє речі, на які вказує; він викликає у свідомості образи речей, на які вказує, таким же чином, як це робить метафора» [16, р. 91].

Метою нашої статті є аналіз метафори «птиці-трійки», яку можна розглядати в якості однієї з ключових у філософсько-історичних роздумах про російську історію.

Метафора

Якщо праця історика близька праці письменника (літератора), то перший має використовувати широку палітру засобів з арсеналу другого. Метафора у переліку літературних засобів посідає одне з провідних місць. Метафора, на думку Франка Анкерсмита [див.: 15, р. 209-225], еквівалентна певній індивідуальній точці зору, з якої нас запрошують (а інколи й примушують) подивитися на частину історичної дійсності. Суб'єкт, що розділяє метафоричну точку зору на світ, відокремлює себе від того світу, який ним організовано, а його інтелектуальна функція завжди працює не на *освоєння* частин дійсності, а на її *привласнення*, тобто на пізнання тієї дійсності, що адаптується ним «під» самого себе. Можливо, у цьому полягає таємниця того, що образ Росії, Петербурга, Києва або Москви у масовій свідомості будується, швидше, за «Мертвими душами» та петербурзькими повістями Гоголя, «Злочином та карою» Достоевського,

«Білою гвардією» та «Майстром та Маргаритою» Булгакова, ніж за історичними документами?..

Чи є такий образ надто суб'єктивним, надто неповним та певною мірою спрощеним? Безумовно. Але чи може бути інакше, якщо метафора вимагає від автора тексту визнати важливість тільки того, що піддається організації її засобами, й відкинути все, що чинить опір цьому. Метафора з'являється, як відзначав Рікер, коли ми сприймаємо кризь новий семантичний простір опір слів в їхньому звичайному вживанні, їхню несумісність на рівні буквального тлумачення фрази. Саме це суперництво нового метафоричного простору та буквальної несумісності становить особливість метафоричних виразів [див. 13]. Тобто, метафора слугує для передачі певної неперекладної інформації, долаючи кордони між міфопоетичним та дискурсивно-логічним типами мислення. Завдяки метафорі письменник стає істориком (історіографом) й навпаки.

Як зауважив Анкерсміт, оскільки в історичній роботі метафоричний вимір завжди є більш сильним, ніж буквальный або фактографічний [див.: 1, с. 341-342], метафора в історичному дослідженні на тривалий час стала більш-менш автономним інструментом аналізу, здатним прояснити минуле. У цьому й полягала суть її злету в історіографії. Можливо, тому метафора з легкістю розгортається в інший троп – іронію, а, значить, за злетом метафори з неминучістю має статися й її падіння...

Гоголь

Метафора «птиця-трійка» стала широко відомою завдяки Миколі Гоголю. Гоголь починає «Мертві душі» (1842) з колеса «довольно красивой рессорной небольшой брочки, в какой ездят холостяки», а закінчує перший том перетворенням брочки на птицю-трійку-Русь.

Гоголь використовував метафору не просто для пожвавлення світу «мертвих душ», для нього трійка-Русь, що мчить, – це символ руху, з усією його пишнотою, що викликає одночасно захват й жах спостерігачів. Гоголь не просто писав текст, його текст втручався у світ дії й, таким чином, як мінімум, претендував на те, щоб змінити реальність.

Створюється враження, що письменника поглинає цей рух, він одночасно й захоплюється ним, й боїться його. Але насправді, Гоголь майстерно нав'язує ці відчуття читачеві, впливає на нього певним чином й з певною метою: *«Не так ли и ты, Русь, что бойкая необгонимая тройка, несешься? Дымом дымится под тобою дорога, гремят мосты, всё отстает и остается позади. Остановился пораженный божьим чудом созерцатель: не молния ли это, сброшенная с неба? Что значит это наводящее ужас движение? и что за неведомая сила заключена в сих неведомых светом конях? Эх, кони, кони, что за кони! (...) Русь, куда ж несешься ты, дай ответ? Не дает ответа»* [7, с. 247].

Гоголь думає над альтернативою світу Коробочок та Манілових, у нього визріває відчуття своєї місії – врятувати Росію. Логіка розвитку гоголівського світогляду не могла не привести його до підсумку, що позначений ним у «Вибраних місцях» (1847). Апеляція до «божого дива» та «божого натхнення» у фрагменті, наведеному вище, вказують на захоплення. Й, як правило, на цьому зупиняються читці-декламатори. Однак, у Гоголя

далі йде текст, який виводить його метафору на рівень історіософії: *«и косясь постораниваются и дают ей дорогу другие народы и государства...»* [7, с. 247].

Достоевський

Саме ці останні рядки використав опонент Гоголя – Ф. Достоевський. У розділі «Судова помилка» «Братів Карамазових» (1880) особливу увагу публіки привертає саме те місце гарячої промови прокурора, де він розгортає гоголівський сюжет: *«И если сторонятся пока еще другие народы от скачущей сломя голову тройки, то, может быть, вовсе не от почтения к ней, как хотелось поэту, а просто от ужаса – это заметьте. От ужаса, а может, и от омерзения к ней, да и то еще хорошо, что сторонятся, а пожалуй, возьмут да и перестанут сторониться, и станут твердою стеной перед стремящимся видением, и сами останоят сумасшедшую скачку нашей разнузданности, в видах спасения себя, просвещения и цивилизации!»* [10, с. 237].

В іншому місці Достоевський також звертається до пам'яті Гоголя: *«Так, господа, это пусть, пусть сторонятся, почтительно или нет, но, на мой грешный взгляд, гениальный художник закончил так или в припадке младенчески невинного прекрасномыслия, или просто боясь тогдашней цензуры. Ибо если в его тройку впрячь только его же героев, Собакевичей, Ноздревых и Чичиковых, то кого бы ни посадить ямщиком, ни до чего путного на таких конях не доедешь!»* [10, с. 206].

Тут ми спостерігаємо перетворення метафори на іронію. Достоевський іронізує не тільки над дитячим *«прекрасномыслием»* Гоголя, а й над усією російською дійсністю. Адже пропонуючи впрягти у трійку гоголівських персонажів, він розуміє й комічність ситуації, й те, що інших просто немає. Собакевичи, Ноздрєви та Чичикови ще на щось здатні, в них є якийсь, як сказали б сучасною мовою, «драйв». Але ж більшість складають Манілови та Коробочки, нудотно-солодкі та сумовиті... Й Достоевський чудово бачить, що ні до чого путнього вони Росію не довезуть.

Для російської історії (держави, народу чи літератури) надзвичайно важливою є лінія спадкоємності. Тому у шкільній навчальній програмі наполегливо закріплюється пряма лінія наступництва від М. Гоголя до Ф. Достоевського. Мовляв, російські письменники вийшли з гоголівської *«Шинелі»*. Проте, якщо й вийшли, то це зовсім не значить, що вони гоголівську *«шинель»* мають доношувати...

Ставлення Достоевського до Гоголя було складним. У залишках другого тому *«Мертвих душ»* є опис *«таємного товариства»*, в якому перебував один час Тентетніков разом з *«двома філософами з гусар»*, *«еститиком, що не закінчив навчальний курс»* та *«гравцем, що змарнував стан»* *«під верховним розпорядженням старого шахрая та масона... й картяра, але надзвичайно красномовної людини»*. Сучасники з легкістю у цьому пасажі впізнали гурток Петрашевського: *«Общество было устроено с обширной целью – доставить прочное счастье всему человечеству, от берегов Темзы до Камчатки. Касса денег потребовалась огромная; пожертвования собирались с великодушных членов невероятные. Куда это все пошло, знал об этом только один верховный распорядитель»* [8, с. 26]. Навряд чи Достоевський забув про гоголівську іронію з приводу справи, за яку Достоевський провів вісім місяців в одиночній камері, був засуджений до смертної кари, пережив *«десять жахливих, безмірно-страшних хвилин»*

очікування смерті» на Семенівському плацу й кілька років провів у «мертвому домі»... Але не слід все зводити до особистої образи.

Хоча Достоевський й самий був неабияк стурбований своїм статусом пророка, місія, яку поклав на себе Гоголь, його відверто дратувала. Ще у повісті «Село Степанчикове та його мешканці» (1859) Фома Опіскін буквально списаний з Гоголя. Фома вважав себе покликаним здійснити подвиг *«написать одно глубокомысленнейшее сочинение в душеспасительном роде, от которого произойдет всеобщее землетрясение и затрещит вся Россия. И когда уже затрещит вся Россия, то он, Фома, пренебрегая славой, пойдет в монастырь и будет молиться день и ночь в киевских пещерах о счастье отечества»* [11, с. 14-15]. У Фоми все звелося до інтриг та моральної неохайності. Не вдалося стати месією Гоголю. Й Достоевський чудово усвідомлює, чому саме. Гоголь шукає примирення зі світом, а це означає, що він шукає примирення зі світом саме «мертвих душ». Він наче сам виступає одним з персонажів своєї поеми. Його морально-ідеологічна програма є не просто утопічною, вона є об'єктивно реакційною й до «Русі», де її реалізовано, можна ставитися лише з іронією.

Булгаков

Достоевський помер, коли Росія ще тільки входила у період тієї смуги, що завершилася катастрофою 1917 року. Булгаков пережив її у місті, яке стало чи не найдраматичнішим її пунктом. У «Білій гвардії» (1925) через організацію простору та часу, гаму кольорів Булгаков чітко відокремлює «свій світ» порядку від «чужого світу» хаосу. Київ перетворився на «казан», що виварює тих, хто біжить з півночі. А біжать усі: «сиві банкіри зі своїми дружинами, талановиті ділки, домовласники, промисловці, купці, адвокати, громадські діячі, продажні, жадібні, боягузливі журналісти, кокетки, чесні дами з аристократичних родин, їхні ніжні дочки, петербурзькі бліді розпусниці з нафарбованими карміновими губами, секретарі директорів департаментів, юні пасивні педераста, князі, поети та лихварі, жандарми та актриси імператорських театрів» [див.: 3, с. 219]. На противагу їм Турбіни нікуди не біжать. Й Булгаков залишає за межами роману та п'єси крах їхнього Дому та їхньої родини.

Перший план п'єси «Біг» (1927), що пов'язаний з перегонами тарганів, продовжує тему. Таргани виступають метафорою «всієї Росії», що біжить Європою. Але цей план не може бути основним. Справа зовсім не в іронії Булгакова стосовно емігрантів, яких він дійсно не любив (позначалася, мабуть, його власна невдала спроба втекти з Росії). Другий й більш важливий план – подальша розробка своєї антиномії «бігу» та «спокою». М. Булгаков не випадково взяв епіграфом до п'єси слова Василя Жуковського: *«Бессмертье – тихий, светлый брег; / Наш путь – к нему стремленье. / Покойся, кто свой кончил бег!..»*.

Марієтта Чудакова припустила зв'язок «Бігу» із задумом твору *«Алый мах»*, як частини колективного роману, у написанні якого Булгаков брав участь у 1922-23 роках [див.: 14, с. 249]. Але «мах» ще може розглядатися як метафора чи переможної ходи Червоної армії, чи ходи скакуна, й містить чималу долю пафосу. У той час як «біг» є цілком іронічним описом усього суєтного та безсилового.

Протиставлення «бігу» та «спокою» знайде розвиток у романі «Майстер та Маргарити». Польоту Маргарити (сліпа сила, жагучий потяг, бажання помститися) й, в

цілому, її гарячності, завзято пручається Майстер, бажаючи лише спокою, який йому буде даровано. У вигляді нагороди або покарання – це вже інше питання...

Фінал «Бігу» також Булгаков залишає «за кадром». «Стара» правда разом з її носіями «закінчила свій біг», але на її місце повинна прийти «нова», адже «святе місце порожнім не буває». В есхатологічному плані мають настати «останні часи» та «спокій», але у Булгакова й «після кінця» проступають контури нової епохи, типологічно подібної до попередньої. Образ нескінченної гонитви за тим, що залишилося позаду, – домінанта не лише художньої історіософії Булгакова, але й російської історіософії як такої.

Зазначимо, що під час інсценування гоголівської поеми у 1930-1932 роках Булгаков не піддався спокусі закінчити виставу на мажорні ноті. Він обрав мінор: «*О, дорога, дорога! Сколько раз, как погибающий и тонущий, я хватался за тебя, и ты меня великодушно выносила и спасала*» [5, с. 61]. А от у сценарії до кінофільму, що так й не був знятий, Булгаков повертається до метафори трійки: «*Мчится тройка... то взлетая на пригорок... то срываясь вниз... то снова взлетая... Словно по воздуху, почти не трогая копытами земли – летят, несутся кони*».

*

Починаючи з дискусії О. Пушкіна та П. Чаадаєва, російська філософія історії обертається навколо питання про «особливий шлях» Росії. «Шлях» самий по собі має на увазі якусь кінцеву мету. У Гоголя метафора «птиці-трійки» – це пафос спроби вирватися зі світу мертвих душ. Але вона ж, перш за все, підкреслює навіть не стільки відсутність виразної відповіді щодо кінцевої мети «шляху» («не дає відповіді»), скільки хаотичність самого руху.

Розвиток гоголівського вислову, що інші народи «*постораниваются*», у Достоєвського доповнюється припущенням, що вони колись «*перестанут сторониться*». У Достоєвського також додається іронія щодо того, хто цією трійкою править.

Й, нарешті, у Булгакова політ «птиці-трійки» перетворюється на «біг» як іронічний опис усього суєтного, що протистоїть спокою, на біг по колу, що фіксує погану повторюваність російської історії. Слід зазначити, що іронія Булгакова безпосередньо пов'язана ще з однією метафорою Гоголя – крейдяним колом Хоми Брута, за межами якого панує нечиста сила. Однак, нагадаємо, що Хома помер не від того, що нечисть прорвалася всередину кола, а захлинувшись у своєму власному жаху...

Література:

1. Анкерсмит Ф. Р. История и тропология: взлет и падение метафоры / Франк Рудольф Анкерсмит – М. : Прогресс-Традиция, 2003. – 496 с.
2. Булгаков М. А. Бег / М. Булгаков // Булгаков М. А. Собрание сочинений в 5 тт. Т. 5. – М. : Художественная литература, 1990. – С. 216-178.
3. Булгаков М. А. Белая гвардия / М. Булгаков // Булгаков М. А. Собрание сочинений в 5 тт. Т. 1. – М. : Художественная литература, 1989. – С. 179-428.
4. Булгаков М. А. Мастер и Маргарита / М. Булгаков // Булгаков М. А. Собрание сочинений в 5 тт. Т. 5 – М. : Художественная литература, 1990. – С. 7-384.

5. *Булгаков М. А.* Мертвые души (Инсценировка по поэме Н. Гоголя) / М. Булгаков // Булгаков М. А. Собрание сочинений в 5 тт. Т. 4 – М. : Художественная литература, 1990. – С. 7-62.
6. *Булгакова Е.* Дневник / Е. Булгакова – М. : Книжная палата, 1990. – 400 с.
7. *Гоголь Н. В.* Мертвые души / Н. Гоголь // Гоголь Н. В. Полное собрание сочинений: [В 14 т.] / АН СССР; Ин-т рус. лит. – М.; Л. : Изд-во АН СССР, 1937-1952. Т. 6. Мертвые души. Т.1. – 1951. – С. 5-247.
8. *Гоголь Н. В.* Мертвые души / Н. Гоголь // Гоголь Н. В. Полное собрание сочинений: [В 14 т.] / АН СССР; Ин-т рус. лит. – М.; Л. : Изд-во АН СССР, 1937-1952. Т. 7. Мертвые души. Т. 2. – 1951. – С. 5-127.
9. *Гоголь Н. В.* Письмо М. Погодину / Н. Гоголь // Гоголь Н. В. Полное собрание сочинений: [В 14 т.] / АН СССР; Ин-т рус. лит. – М.; Л. : Изд-во АН СССР, 1937-1952. Т. 9. – С. 378.
10. *Достоевский Ф. М.* Братья Карамазовы. Часть IV. Эпilog / Ф. М. Достоевский // Достоевский Ф. М. Собр. соч. в 15-ти тт. Т. 10. – Л. : Наука, 1991. – С. 5-298.
11. *Достоевский Ф. М.* Село Степанчиково и его обитатели / Ф. М. Достоевский // Достоевский Ф. М. Собр. соч. в 15-ти тт. Т. 3. – Л. : Наука, 1988. – С. 5-204.
12. *Рикер П.* Время и рассказ. В 3-х тт. Т.1. Интрига и исторический рассказ / Поль Рикер – М. ; СПб. : Университетская книга, 1999. – 313 с.
13. *Рикер П.* Что меня занимает последние 30 лет [Электронный ресурс] / Поль Рикер – режим доступа: http://www.gumer.info/bogoslov_Buks/Philos/Rik/chto_zan.php
14. *Чудакова М. О.* Жизнеописание Михаила Булгакова / М. Чудакова – М. : Книга, 1988. – 672 с.
15. *Ankersmit F.* Narrative Logic: A Semantic Analyses of the Historian Language / F. R. Ankersmit – Boston; L. : The Hague, 1983. – 265 p.
16. *White H.* Tropics of Discourse: Essays in Cultural Criticism / Hayden White – Baltimore : The Johns Hopkins University Press, 1978. – XI, 178 p.

УДК 17.024.2.3

Турчин М.Я.

Національний медичний університет імені О.О. Богомольця

СОРОМ І СОВІСТЬ: СПЕЦИФІКА ВІДМІННОСТЕЙ

У статті здійснено системний морально-етичний аналіз понять сорому та совісті. Акцентовано увагу, перш за все, на відмінних ознаках, які відрізняють сором від совісті за умовами виникнення і етимологічним значенням, за внутрішнім змістом і якісним наповненням, за особливостями вираження і специфічними рисами прояву у людини. Показано необхідність розвитку такого роду понять як для людини, так і для суспільства в цілому.

Ключові слова: сором, совість, помилковий сором, розкаяння совісті, провина, людина, мораль, суспільство, відповідальність, моральна самооцінка, моральний самоконтроль.

Турчин М.Я. Стыд и совесть: специфика отличий. В статье осуществлен системный морально-этический анализ понятий «стыд» и «совесть». Прежде всего, акцентировано внимание на отличительных характеристиках, которые отличают